

Rusu Rowenna

Ég és föld a különbség? Platón és Arisztotelész lélektana. Hasonlóságok és különbségek

Bevezető

Raffaello Sanzio híres festménye, *Az athéni iskola* a két jeles ókori görög filozófust, Platont és Arisztotelészt ábrázolja. Általánosan elfogadott tézis, hogy a két gondolkodó, annak ellenére, hogy kortársak voltak, Arisztotelész lévén Platón tanítványa, bár egymással párhuzamosan, de két különböző síkon látták a világot, és keresték a válaszokat. Filozófiájukban „ég és föld a különbség”, és ezt a festmény nagyszerűen érzékelteti. Míg Platón az ég felé, az ideák világa felé mutat, Arisztotelész tenyere a földre néz. Mit jelképez ez tulajdonképpen, ha a lélekfilozófiájukat vizsgáljuk?

Tanulmányom első részében Platón lélekfilozófiájával foglalkozom, a lélek halhatatlanságáról, pre- és posztegzisztens voltáról és a lélekvándorlásról alkotott felfogásával, különleges figyelmet fordítva a *Phaidrosz* című dialógusra. Vizsgálódásom arra is kiterjed, hogy Platón hogyan viszonyult az érzékelés kérdéseire. Számára az érzéki, empirikus megismerés csálóknak, tévútra vezetőnek bizonyult. A valóságot, a létezés titkát az istenek körében kereste.

A második részben Arisztotelész *Eudémosz*, *Lélekfilozófiai írások*, és *A lélek* című művét állítom a középpontba, bemutatva az arisztotelészi lélek helyét, rávilágítva legfőképp a különbségekre, de az esetleges hasonlóságokra is a platóni lélektannal. Platónnal szemben Arisztotelész – akinek a felfogásával a második részben foglalkozom – a természet titkainak fáradhatatlan kutatója, bízott az érzékszervekben, és a tudás elemeit a földi valóságokban kutatta. Az érzékelés kérdését állította filozófiai vizsgálódásának középpontjába. Munkássága által radikális fordulat következik be a filozófiatörténetben, mivel eltűnik a leegyszerűsítő preszókratikus nézőpont, és ezzel egyidejűleg az a távolságtartás is, ami a platóni, helyenként rejtőzködő filozófiát jellemezte. Hiszen míg a platonikus felfogásban az igazság nem ragadható meg az érzékelés útján, csakis a lélek képes erre a műveletre – Platón maga is úgy véli a *Phaidónban*, hogy a testi érzékek csak gátolják a lelket a megismerésben –, addig az arisztotelészi koncepcióban az érzékelés vizsgálata, valamint annak a megismerésben betöltött szerepe igen fontos szempont.

Platón felfogása a lélekről

Platón dualista gondolkodásmódja a halhatatlanság és a lélekvándorlás szempontjából bizonyítandó. A testet és a lelket két, egymástól különbözőnek, de egymásra utaltnak tartotta a halál pillanataig. Lényegi és idealisztikus szempontból a léleknek mindenképp különlegesebb szerep jutott – formáját magasabb rendűnek tekintette a matériánál. Bár a test a lélek börtöne, mégis független tőle, halhatatlan, önmagától mozgó, azaz az anyagi, materiális, érzéki világtól lényegében különböző. A lélek, még mielőtt földi formát vett fel, az ideák világához tartozott – ami ebben az olvasatban nem más, mint tiszta, romlatlan szubsztancia –, ahova a test pusztulása után vissza is fog térni.

A platonikus filozófia alap gondolata az ideatan és annak a lélekkel való összekapcsolódása, egymásra utaltsága. Az idea, vagyis a „megpillantás tárgya” nem testi vonatkozású, hanem szellemi. Ez a szellemi „megpillantás”, látás öleli fel a világot és amely látásnak a „szerve” a lélek vagy a lelkület. „Ha az idea megpillantásában a lélek legmélyebb rétegéhez – mai szóval: a tiszta szellemhez – megnyílt a kút, akkor már ömlik. A világ átlátszóvá lett, a lélek teljes emlékezetűvé. Mindkettőn egyszerre áttört az idea, felfakadt kettejükben a tudás egyetlen forrása: az, ami van.”¹

Platón az „ész” az öt alkotó ideákkal együtt szembeállította a materiális valósággal, ezért talánia kellett egy olyan princípiumot, amely úgymond egyesíti a kettőt, és ez a valami nem más, mint a lélek, az önmozgás elve, amely régebbi és elsődlegesebb minden testnél, vagyis az igazi, tényleges természet. Ez a meghatározás Platón kozmikus „világlelkét” fedi, amelyből kiszakította az individuális lélek koncepcióját. A lélekkel együtt Platón gondolatrendszerében a test is halhatatlan, jobban mondva örökösen keletkező, mivel a test és lélek örök időkre egyesített, a test halála nem más, mint átmenet egy másik állapotba, míg a lélek egy köztes világban ítéleten esik át. Az összekötő, formáló kapocs a két világ közt a demiurgosz, vagyis az a kézműves isten, aki az ideák képeinek, az ösképeknek „meggyúrja” a látható, érzékelhető mását. A demiurgosz nem fogható fel monoteista értelemben, hanem mint az „ész” egyik kategóriája értelmezhető.

Platón lélekideájára hatással voltak a püthagoreusok és az orphikusok. Tőlük vette át és fejlesztette tovább a halhatatlan, önmagától mozgó, a testnél, azaz a matériánál magasabb rangú lélek képzetét. A platóni filozófia az orphikus és püthagoreus kultúrán keresztül több szálon is kapcsolódik az egyiptomi kultúrához, gondolkodásmódhoz. A lélek halhatatlanságának és túlvilági megítélésének a mítosza orphikus-püthagoreus közvetítéssel jutott el a Dél-Itáliát és Egyiptomot is megjárt görögök gondolatvilágába és Platón filozófiájába.²

Platón megismerő „célpontja” a végső, transzcendens princípiumhoz való felemelkedés. Thomas A. Szlezák értelmezésében Platón ezt a princípiumokra vonatkozó részt szerette volna elrejtetni, megvédeni az írásban való terjesztéstől. Miért lenne erre szükség? Az íráskritika válasza erre a kérdésre az, hogy minél bonyolultabb egy probléma, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy az értetlen olvasók – a meg nem értés miatt – ócsárolni kezdik, jogtalanul. Mivel „az írás nem tudja megvédeni magát, ha a szerző nincs jelen”, Platón jobbnak látta a számára

¹ Kerényi Károly: *Platonizmus. = Halhatatlanság és Apollón-vallás*. Bp. 1984. 472–475.

² Gelenczey-Miháltz Alirán: *Kozmikus igazságszolgáltatás. Az egyiptomi Ma'atról és a platóni igazságosság fogalomról. = Lábjegyzetek Platónhoz 7. Az igazságosság*. Szeged 2009. 52–53.

fontossággal bíró témákat finomabban, rejtélyesebben kezelni. A princípiumelmélet ezért vált inkább szóbeli, úgynevezett „kihagyásos” filozófiája részévé. Mivel nála a lélekfogalom a princípium kategóriájába tartozik, nem meglepő, ha azt állítjuk, hogy lélektana a legfontosabb „kihagyásos” része filozófiájának. A *Phaidroszban* nyíltan kimondja, hogy nem ismerhetjük meg a lélek természetét a mindenség természetének ismerete nélkül.³

Platón érvei a lélek halhatatlanságának bizonyítására a következők:

1. A lélek önmagától mozog.⁴

2. A lélek, hasonlóan az ideákhoz, nem keletkezik, hanem változatlan, homogén szubsztancia.⁵

3. A lélek jellemzője az örök elevenség, amely képtelen befogadni a halált, tehát: halhatatlan.⁶

A *Phaidroszban* Platón szerint ahhoz, hogy megismerjük, milyen a lélek valójában, ami az alkatát illeti, hosszadalmas, „isteni természetű” magyarázatra lenne szükség. Ha viszont úgy próbáljuk megközelíteni, hogy mihez hasonló, rövidebb, emberi természetű dolog is elégséges. Ez azonban Platón szemszögéből nem azt jelenti, hogy a rövidebb, emberibb természetű fejtegetés magában foglal mindent, amit az embernek tudnia kell, ami számára elérhető és megérthető. Az istenekre jellemző megértésből az ember nincs a priori kizárva, hanem: *philoszophosszá* válhat, és az ideák „megtekintése” által megközelítheti az istent, aki *szophosz*.⁷

„Emberi természetű” magyarázattal élve Platón a lelket egy nagyszerű retorikai fogással a szárnyas, kettős fogathoz és kocsisa együttes képéhez hasonlítja. A lelket természete szerint három részre osztja:⁸

1. Az *isteni ész*, amely a szárnyas fogat összképéből a kocsihajtónak felel meg. Ehhez társítja a bölcsesség erényét. A hajtó az ideák világához tartozik.

2. A nemes bátorság, amely a fogatból nem más, mint az *engedelmes ló*, már az érzéki, empirikus világhoz tartozik, erénye nem más, mint a bátorság.

3. A vágyakozás a fogatból az *önfejű ló* képének felel meg. Szintén az érzékszerveink által megtapasztalható világhoz tartozik, de alacsonyabb rendű a nemes bátorságnál. Erénye a mértékletesség. A hajtó feladata nem más, mint a lovak helyes irányba való terelése.

Platón a három lélekerény fölél rendeli a negyediket: az igazságosságot, amely akkor lép

³ Thomas A. Szlezák: *Hogyan olvassunk Platónt?* Bp. 2000. 80–81.

⁴ „A lélek a maga egészében halhatatlan. Mert ami önmagát mozgatja, az halhatatlan. Ami ellenben mást mozgat és mástól jön mozgásba, annak a mozgása megszűntével élete is megszűnik. Egyedül az, ami önmagát mozgatja – minthogy nem hagyja el önmagát –, nem hagy fel soha a mozgással, sőt mások számára is, amik csak mozognak, ő a forrása és a kezdete a mozgásnak.” Platón: *Phaidrosz*. = *Összes művei II*. Bp. 1984. 245c.

⁵ „A kezdet pedig nem keletkezhetik. Mert a kezdetből kell minden keletkezőnek származnia, de neki magának semmiből sem lehet erednie, mert ha a kezdet valamiből eredne, kezdet már nem lehetne.” Uo. 245d.

⁶ „Minthogy pedig a kezdet nem keletkezhetik, szükségképpen elpusztíthatatlan is. Hiszen ha maga a kezdet pusztulna el, akkor sem ő maga valamiből, sem más öbelőle nem keletkezhetné, ha egyszer kezdetből kell mindennek keletkeznie.

A mozgás kezdete tehát az, ami önmagát mozgatja. Ez pedig sem el nem pusztulhat, sem nem keletkezhet, különben az egész világ és minden keletkezés összedőlne és megállna, és többé nem volna honnan mozgásba jönnie és keletkeznie.

Minthogy tehát halhatatlannak bizonyult az, ami önmagát mozgatja, nem vall szégyent az, aki ebben találja a lélek lényegét és fogalmát. Mert minden test, amelynek mozgása kívülről származik, lélektelen. Ellenben lelkes az, amelynek belülről, önmagából ered a mozgása; éppen ez a lélek természete. Ha pedig ez így van, vagyis az önmagát mozgó nem más, mint a lélek, akkor szükségképpen keletkezés nélkül való és halhatatlan a lélek.” Uo. 245d–e.

⁷ Vö. Szlezák: *i.m.* 88.

⁸ Trichotomizmus: a lélek hármass felosztása Platón filozófiájában.

érvénybe, ha mindhárom lélekkrész teljesíti a feladatát. Ezt a négy platóni erényt kardinális erényeknek nevezzük.⁹

Az isteni ész, a hajtó, ha tehetné, akkor felfelé, az ideák világa felé kormányozná a fogatot. Azonban a vágyakozás miatt a csökönýös ló olykor „megbokrosodik”, és lehúzza a fogatot, a nemes bátorság, a bátor ló húzása pedig nem mindig elég erős ahhoz, hogy egyensúlyba tartsa a fogatot, és visszafogja csökönýös társát. Ekkor a lélek, hogy a pusztulását elkerülje, beleköltözik az első testbe, ami az útjába akad. E test pusztulása után a lélek átköltözik egy másik testbe, s annak következtében kerül közelebb vagy távolabb az ideák világától, hogy mikor melyik ló az erősebb.¹⁰

Platón rangsorolja az emberi élettípusokat. Ha a lélek megpillantott már valamit az isteni valóságból, de ennek ellenére valamilyen balszerencse folytán visszazuhan a földre, akkor ez a lélek első megszületésekor nem állati, hanem emberi testbe kerül. Attól függően, hogy mennyit látott az ideák világából, kilenc fajta emberi élettípusba kerülhet:

1. természetszerűleg akinek a legjobban feltárult az isteni valóság, annak filozófusnak kell születnie, a szépet szerető vagy a múzsai és erotikus férfiéba;
2. a következő szint a törvénytisztelő vagy pedig harcias és uralkodásra termett király;
3. a politikus, a gazda vagy üzletember;
4. a fáradhatatlan tornász vagy orvos;
5. jós vagy misztériumba avató pap;
6. költő, vagy más utánzó művész;
7. kézműves vagy földművelő;
8. szofista vagy demagóg;
9. végül pedig a zsarnok.

Mindennek a kritériuma az igazságosság erénye. Bármely életformában, aki igazságosan él, jobb sorsra juthat következő életében, aki viszont igazságtalanul, az lejjebb kerül az életek ranglétráján. Onnan, ahonnan a lélek jött, földre zuhanásának következtében nem juthat vissza tízezer évig. Aki azonban becsületesen szerette a bölcsességet, tehát a filozófusi életformát választotta, háromszori ismétlődés után a háromezredik évben visszatérhet az ideák világába. A többi lélek ítélet alá esik, és elfoglalja helyét az öt megillető mennyei szféra valamelyik szintjén vagy valamelyik föld alatti tömlőben. Ezerévenként újra testet ölhetnek, és dönthetnek sorsukról; költözhetnek akár állati, akár emberi testbe, attól függően, hogy mit vállalnak be, mit szeretnének megtapasztalni a következő életükben. Amelyik lélek azonban sose látta az isteni valóságot, sosem kerülhet emberi testbe. Mert aki ember, az már látta valamikor a valóban létezőt, és megvan rá az esélye, hogy gondolkodással, elméje csiszolásával visszaemlékezhesen (*anamnészisz*) eredeti helyére, és arra törekedjék, hogy oda minél hamarabb visszakerüljön.

⁹ A négy kardinális erény tanába az *Állam* negyedik könyvében, az ideális állam kapcsán bővebb betekintést is nyerhetünk, egybevetve a 428a–435d részeket.

¹⁰ „A többi lélek közül, amelyek legjobban követi az istent és a leghasonlatosabbá vált hozzá, kocscsa fejét emeli fel az ég fölötti tájra, és így viszi magával a körforgás, de lovaitól zavarva csak nehezen szemlélheti a létezőket. Van olyan is, amelyek egyszer kiemelkedik, máskor pedig alámerül, s lovai szertelensége folytán van, amit lát, s van, amit nem; végül a többiek vágyódnak ugyan mind a magasságba és követni iparkodnak az istent, de tehetetlenségükben alámerülve sodorja őket a körforgás, tapossák és taszigálják egymást, mert egyik a másik elé akar jutni. Csupa zűrzavar, küszködés, verejtékezés, s közben a koccsok hibájából sokan megbénulnak, soknak megtörik a szárnya, de mindezek – sok fáradozásuk ellenére – a valóság szemléletébe be nem avatva távoznak, s a vélekedés táplálékára szorulnak.” Platón: *Phaidrosz*. 248a.

Erre a legnagyobb esélye pedig a filozófusnak van, hiszen ő lelke emlékezetével mindig azok közelében van, ahol isten van.¹¹

A *Phaidónban* Platón már egy jobban, struktúráltabban körvonalozott érvrendszert hoz a lélek halhatatlansága miatt. Első érve logikai, a második metafizikai töltetű. Az ember testből és lélekből áll. A test látható, érzékelhető, a lélek láthatatlan. Ha a lélek a test fizikai érzékszerveit próbálja felhasználni a vizsgálódásra, akkor a dolgok állandó változása, alakulása miatt összezavarodik, bolyong. Ha azonban a saját természetére és a tiszta gondolatokra bízta magát, és vizsgálódásának a tárgyát csakis azok a dolgok képezik, amik változatlanok, akkor zavar nélkül kiismeri magát közöttük. A léleknek ezt a tulajdonságát nevezi a filozófus bölcsességnek, illetve belátásnak.

Levonva a következtetést – a lélek a változatlan dolgok szférájába tartozik, a testnek meg a változó dolgok birodalmában van a helye. A test a lélek alárendeltje, a test csupán eszköz az empirikus megtapasztalásokra. A lélek isteni természetű, állandó, uralkodásra és parancsolásra hivatott, míg a múlandó matéria, a fizikális test pedig ki van téve az örökös változásnak és az enyészetnek, szolgálatnak és az engedelmességnek. A harmadik érv szerint az élet szükségszerűen együtt jár a lélek jelenlétével, hiszen a lélek étellel ruházza fel az élettelen, mozdulatlan anyagot. A lélek jellemzője tehát az élet, ami természete szerint képtelen befogadni a vele ellentétes halált, tehát: halhatatlan. A halál, az elmúlás a test jellemzője. A matéria mulékony voltából viszont nem lehet logikusan azt a következtetést levonni, hogy a lélek a test halála után tovább létezik. Két lehetőség van: vagy megsemmisül, vagy visszavonul. Platón hisz abban, hogy a két lehetőség közül az utóbbi a helytálló. Ha pedig így van, akkor nemcsak halhatatlan, hanem elpusztíthatatlan is.¹² De vajon melyik része halhatatlan? Az a megállapítás, hogy a lélek szerkezete az istenivel és az örökké létezővel rokon, Platón értelmezésében csak a *logisztikonra* vonatkozik, ami nem más, mint a három részből álló lélek legmagasabb rendű része, az isteni ész, a fogathajtó. Tehát csak a *logisztikon* halhatatlan, ő képezi a lélek elpusztíthatatlan ősi, valódi természetét. A másik két lélek rész, bár elkülöníthető egymástól, csupán múlandó lerakódások, amelyek a *logisztikon*nak a testtel való összekapcsolódása révén jönnek létre. Ez a dichotomikus szerkezet, amelyet már a *Phaidros* is előfeltételez, és amely ontológiai választvonalat húz a halhatatlan és a két halandó lélek rész között az *Államférjben*, és a *Törvényekben* körvonalazódik.¹³

A neoplatonista Marsilio Ficino szemléletesen foglalta össze a filozófus lélektanát. Három akadályt sorolt fel, amely a „lélek útjában áll”, hogy megpillantsa az értelem fényében a tiszta ideát: össze van kötve a testtel, vonzódik a testhez, és hogy az elme figyelmét a testekre irányítja. A lélek a test segédlete nélkül érti meg a testetlen dolgokat, eljut az elkülönült formákhoz, és szétválasztja az összekapcsolt formákat. Arányos az elkülöníthető formákkal, és hozzáfér az elkülönítettekhez, megért olyasmit, aminek a belátásához nincs szükség a képzeletre. Két irányba haladhat: testen belül az egyedektől a fajokig, a fajoktól az ideáig, testen kívül pedig fordítva: az ideáktól a fajokig és a fajoktól az egyedekig. Amilyen homályosan érti meg a testben a dolgokat, olyan világosan érti meg őket testen kívül. Célja: megszabadulni a testtől, az érzékelhető, ám homályos világ materiális terheitől és visszakerülni igazi helyére, az ideák szintiszta világába.¹⁴

¹¹ Vö. uo. 749.

¹² Vö. A. E. Taylor: *Platón*. Bp. 1999. 261–292.

¹³ Vö. Szlezák: *i.m.* 95–96.

¹⁴ Vö. Ficino Marsilio: *Platonikus írások*. Bp. 2003. 91–104.

Arisztotelész lélekfilozófiája

Arisztotelész bár Platón tanítványa és barátja volt, és feltétel nélkül szerette és tisztelte mesterét, de még inkább az igazság barátja, ezért ha választania kellett, kötelességének azt tartotta, hogy kitarson az általa képviselt és vallott igazság mellett.

Első alkotói szakaszában fogalmilag helyenként ráutalt marad mesterére, de ez nem akadályozza meg őt abban, hogy a lelket kiszakítsa a platóni ideatanból. *A lélek* című műve „újító” munkának számít elődeihez képest, hiszen ő volt az első, aki a lélekfilozófiát a természetfilozófiai kérdésekkel hozza összefüggésbe, akár csak a szubsztanciaelméletét. Nála a lélek és a szubsztancia problémája meghaladja a tapasztalat kérdéskörét, amely – nemcsak *empiria*, hanem *endoxa* is. Arisztotelésznél a lélek egy olyan finom mozgás, amely környezeti mozgásformákba illeszt bennünket, és a lélek alkalmasint a test mozgásfolyamatainak az oka.

Platónnal szemben Arisztotelésznek nem az univerzális tudás volt a célja. Habár használ empirikus adatokat is a bizonyításaiban, fejtegetéseiben mindig a spekulatív mozzanat a domináns.¹⁵ Alapfelfogása arra vezette, hogy a különböző tudományos területeket elhatárolja egymástól és önállósítsa ezeket. A természetkutatást önálló tudományá emelte.

Arisztotelész lélekfilozófiájának fejlődését három alkotói szakaszban lehet nyomon követni. Az első szakaszban még platóni elveket vall – az *Eudémoszban*¹⁶ például arról olvashatunk, hogy a test-lélek dualizmusát vizsgálja mestere *Phaidón* című műve alapján. Püthagoreusi elemeket tartalmaz, alapgondolata az ész lényege és a lélek halhatatlansága. A halál tulajdonképpen nem más, mint a lélek hazatérése. A dialógus lélekfelfogása Platón eszmevilágához sokkal közelebb áll, mint Arisztotelész későbbi, természettudományos lélek-elméletéhez.

Az első alkotói szakaszban tehát Arisztotelész még platonikus behatás alatt áll. Kérdéseiben még csak az emberi lélek természetét kutatja. A lélek itt még egy olyan önálló létező, amelytől a test idegen. A lélekben két rész található, az eszes és az ész nélküli lélekrész. az „eszes” lélek a nemes rész, az isteni rész az emberben.

A második szakaszban Arisztotelész érdeklődése a biológia felé irányul, a lélekkel kapcsolatos írásainak nagy részét az élettani vizsgálódás jellemzi. Arisztotelész munkásságában ez egy úgynevezett „átmeneti” periódus, amelyben fokozatosan távolodik el a platóni lélekfelfogástól. Itt az ember már a hierarchikus természet része. Bár test és lélek még mindig külön princípium, de nem egymással ellentétesek, hanem együttműködnek. A lélek, bár egy meghatározott szervhez kötődik, de szuverén módon irányítja a testet. Ebben a szakaszban

¹⁵ „Meg kell jegyeznünk, hogy a tény Arisztotelésznél sem független az elmélettől, a tudományos tény kiképzési módja egyaránt az empirikus objektivitástól (megfigyelési adatok), valamint az összefüggésbe állítás műveleteitől (nagyon sajátos módon, ez nála egyrészt elméleti igényekből is származik, azaz hogy a tények kiválasztásának van valami finalitása, egy demonstráció logikájában is kapcsolódnak egyfajta ponderációs elképzelésbe). Arisztotelész spontánnak tűnő »átcsapásai« tudományos és filozófiai argumentáció között a legérdekesebbek, az inflexiók pontok azonban korántsem spontánok vagy esetlegesek, hanem a legalapvetőbb kutatási szempontokat képviselik, tárgyiasítják. Az inflexiók lehetőségek azonban általánosabb megfontolásokra épülnek, ez pedig az okság tanára alapozódik.” Egyed Péter: *Tudományos és filozófiai diskurzus*. = Uő: *Szellem és környezet. Filozófiai esszék és tanulmányok*. Kvár, 2010. 38–47, 41–42.

¹⁶ Az *Eudémosz* c. dialógust Arisztotelész feltehetően az első athéni tartózkodása idején, Platón tanítványként és az Akadémia tagjaként írta, harmincas éveinek az elején, barátja, Eudémosz emlékére. Csupán fragmentumait ismerjük a dialógusnak.

írta a *Lélekfilozófiai írásokat*, amelyben az emberi lélek mellett a növényi és állati lelket is vizsgálja, és még egy testi szervet is tulajdonít neki: a szívet.

A *Lélekfilozófiai írásokban* a filozófiai gondolkodás történetében először nem egyszerűen a mai felfogásba beleivódott lélek természetét kutatja, hanem részletesen elemzi és vizsgálja, osztályozza a különböző mozgásformákat, s elmélyülten foglalkozik a biológiai szféra számos élettani jelenségével is. A természetben megtalálható összes testet két nagy csoportra, az élők és nem élők csoportjára osztja. A lélekkel rendelkező lény a mozgás és érzékelés képességében különbözik a lélektelentől. Az élők csoportja ezért lélekkel rendelkezik, amelyek lelkében azonban három csoportot különböztet meg, és ezeket lélekrészeknek nevezi. Egy ideiglenes megoldás szerint megpróbálja kombinálni a lélekrészek elméletét egy entelekhiaelmélettel, amelyben a lélek részeihez különböző funkciókat társít, amelyek közül mindegyik nem sorolható a természetfilozófia területéhez.

Horváth Péter Arisztotelész-kutató Nuyens nyomán azt állítja, hogy Arisztotelész lélek-felfogását a legjobban *A lélekben* lehet megfogni. A harmadik szakaszban Arisztotelész biológiai érdeklődése már kissé háttérbe szorul, és a szubsztanciaelméletre kerül a hangsúly. Itt a lélek már a test kiteljesültsége, formája, fogalmi lényege, és mivel a forma elválaszthatatlan az anyagtól, csak ketten, együttesen alkotják az élőlényt. A lélek részeinek kérdését felváltja a funkciók hierarchikus felépítésének az elmélete. A *To threptikon* (*anima vegetativa*): a táplálkozásra és szaporodásra irányuló rész. Ezzel a lélekrésszel már a növények is rendelkeznek, a *To aiszhétikon* (*anima sensitiva*): érzékelő és vágyakozó, mozgó lélekrész az állatok sajátos lélekrésze, a *To dianoétikon te kai nusz* (*ratio et intellectus*), azaz ész és értelem az emberre jellemző, az előző kettővel együtt.

Az élőlények tehát fokozati különbségeket mutatnak. Az ember esetében ez azt jelenti, hogy az ő lelke a növény és az állat említett vonásain túl még a gondolkodás képességével is bír.¹⁷ A csak az emberre jellemző szellemi vagy ész-lélek két részre osztható. Az egyik az *Alogon*, vagyis a nem tudatos rész, ami az érzelmek, szenvedélyek helye, mint például a harag, öröm, fájdalom, vágy, a szilárd alapmagatartások (erények, bűnök), a jellem része, valamint a képességek és készségek része egyaránt. A másik az „isteni” rész, a *Logosz*, a tudatos rész, a befogadó szellem, vagyis az anyag és a potencialitás helye. Ez a lélekrész Arisztotelésznél a gondolkodás tárgyait forma szerint fogja fel. Ő az alkotó szellem, vagyis a forma, az aktualitás, ami a lélek aktivitásának mindent mozgó elve. Ez a rész nem kötött a testhez, tehát halhatatlan.

Arisztotelész „lelke” ingadozik a biológiai és a filozófiai megközelítések között. Nézőpontja viszont dominánsan természetfilozófiai, ezért a *nusz* fogalma idegennek hathat az alapkoncepcióhoz képest, ennek ellenére mégis megtalálható. Ezt Düring azzal magyarázza, hogy Arisztotelész nem tudott megszabadulni a hagyományos görög gondolkodásban uralkodó nézetektől és kezdeti platonizmusától. A lélek nuszelmélete szinte összeegyeztethetetlen és összehasonlíthatatlan az entelekhiaival. Az egyetlen lehetséges megoldás, ha úgy fogjuk fel a problémát, mint két különböző kiindulási pontot: ellentmondás csak akkor léphetne fel közöttük, ha Arisztotelész azt mondaná, hogy a lélek anyag, vagy hogy a nusz az agyban lakozik, és a gondolkodás pszichofizikai folyamat.

¹⁷ Vö. Pais István: *A görög filozófia*. Bp. 1994. 447.

Ami nagyon is hasonló a platóni és arisztotelészi filozófiában, az ez a hármas felosztás. Mindketten három különböző, ám mégis egymásra utalt lélekrészre osztják az egésztestet. Az egyetlen hasonlóság viszont nem ez a hármas felosztás – ha ugyan nem megyünk bele mélyebben az értelmezésbe, akkor észrevehetjük, hogy Platón trichotomizmusa sok jegyében hasonlít Arisztotelész lélekfelosztásához, főleg az értelmi (szellemi) lélek tekintetében. Ha megpróbálnánk egy párhuzamot ráerőltetni a két filozófus hármas felosztására, akkor feltevésem szerint ez így nézne ki: a vágyódó lélek megfelel Arisztotelész *anima sensitívá*-jának, az értelmi (szellemi) lélek pedig Arisztotelész *ratio et intellectusa*. Mindketten ide sorolják a gondolkodás képességét. Mint ahogyan fentebb már említettem, Arisztotelész ezt a szellemi lélekrészt két részre osztja, amiből az *alogen*, a tudattalan rész Platón érzelmi lelkét takarhatja. Hiányzik Platónnál viszont az *anima vegetativa*, a növényi lélekrész, ami azzal magyarázható, hogy lélekkéfilozófiájában nem fektetett hangsúlyt a pusztán biológiai jelenségekre.

A *sensus communis*¹⁸ egybefoglalja az érzékek közvetítette jelentéseket. Az így nyert képzeteket az emlékezet őrzi meg. Platónnál inkább *anamnézisz*ről, azaz visszaemlékezésről beszélhetünk, ami az előző életeink lenyomata bennünk. Arisztotelésznél az érzéki megismerésre épül rá a szellemi megismerés, a következtetés és az ítélet az értelem, míg a fogalmak és alapelvek belátása az ész műve. A képzetek anyagából az ész alkotja az ismeretet. Ez az „alkotó ész” egy örök, isteni, tiszta valóság. Az „(el)szenvedő” ész egy „üres íróasztal”,¹⁹ amelyre az érzékek, a gondolkodás és megértés írja az ismereteket. Ismeretekre tehát csak tapasztalások által tehetünk szert. Mivel Arisztotelész a lényegi, az oki ismereteket is a tapasztalásból vezeti le, a materialista gnoszeológia irányába messze meghaladja mesterét, Platont, aki viszont a „valódi tudást” a halhatatlan, örökké vándorló, folyamatosan testet öltő lélek megvalósuló anamnézisének tekintette.²⁰ Arisztotelész – bár szemben Platónnal – a lélek egységét vallja, mégis leválasztja a szellemet az érző lélekrésztől, mert szerinte csak az előbbi isteni eredetű és halhatatlan. Az alkotó ész az egyén felett áll, isteni eredetű, senkié, és minden az övé, halhatatlan, és az ember szabad választásának a feltétele.²¹

Az arisztotelészi filozófiában a test és lélek kapcsolata nem olyan, amilyennek Platón gondolta. Nem járulékos kapcsolatról beszélünk, nem felsőbbrendű a lélek, nem szubsztanciális-akcidentális kapcsolat áll fenn a kettő között, hanem a test és a lélek egy szubsztanciát alkot: a lélek a test elsődleges *actusa*, vagyis szubsztanciális létformája. Mivel a testet a lélek élteti, vagyis a lélek lelécsönöz a testnek létet, ezért Arisztotelész gyakran testiségről beszél, s ennek beteljesülése a lélek. A test a lélek eszköze.²² Ez a következőképpen bizonyítható: az emberben vannak tértől és időtől függő és független tevékenységek. Mind a tértől és időtől függő, mind a tértől-időtől független tevékenységek járulékok, tehát hordozó alanyt, szubsztanciát igényelnek. Ámde ezek gyökere nem lehet ugyanaz a szubsztanciális elem, mert nem lehet azonos végső gyökere két, egymást kizáró sajátosságnak. De nem lehet az emberben

¹⁸ Arisztotelész *sensus communis*nak nevezi a szívben székelő központi érzéket.

¹⁹ Arisztotelésznél a lélek mint tudat egy „tiszta viasztábla”, amelyet a maga hatásaival a bennünket környező világ ír tele. Ezzel a gondolattal már Platón *Theaitétosz* című dialógusában is találkozhattunk, de majd a 17. században Locke is átveszi a fogalmat, miszerint: születésünkkor a tudat egy üres fehér papírlap, s nem létezik, nincs semmi az értelemben, ami nem volt meg korábban az érzékelésben. Ebben az értelemben a lélek preegzisztenciája – amennyiben a lelket a tudattal azonosítjuk – nem létezhet.

²⁰ Vö. Pais István: *i.m.* 449–450

²¹ Vö. Nyíri Tamás: *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Bp. 2001. 95.

²² Vö. uo. 94.

két, egymástól független szubsztancia sem mint végső hordozója ezeknek az ellentétes tulajdonságokat mutató járulékoknak, mert akkor nem lenne magyarázata a test és a lélek egymásra hatásának. Tehát csak az a lehetőség marad, hogy a test és a lélek együttesen alkot egy szubsztanciát. Hogyan viszonyul egymáshoz a kettő? Egy bizonyos „rejtett hierarchia” azonban Arisztotelésznél is megtalálható a lélek javára, ugyanis azt mondja, az lehetetlen, hogy a test legyen a lélekben, így fordítva kell annak lenni: *a léleknek, a lényeknek kell lennie a lehetőség szerint élettel bíró természeti test formájának az értelmében* – a lélek tehát nem más, mint a test formája. Külön-külön egyikük sem teljes szubsztancia, és egymást egészítik ki teljes szubsztanciává.

Mivel a tértől-időtől való függetlenség nagyobb tökéletességet jelent, mint a tértől-időtől való függőség, a lélek a testhez viszonyítva *actus*, és a test a lélekhez képest *potentia*. Ezért mondható, hogy a lélek a test szubsztanciális létformája.²³ Arisztotelésznél nyomon követhető azonban egy folyamatos ingadozás a platóni idealizmus és a materializmus között. Egyes helyeken azt fejtegeti, hogy a gondolkodás és az érzelem nem egyszerűen a lélek, hanem a lelkes lény állapotai, amelyek, ha elpusztul az ember, eltűnnek az elhalt ember tulajdonságai-val együtt, mivel nem választhatóak el a testtől; nem is a lélek egyes részei, mivel ha részekre oszlik, az nem más, mint a test egyes részeinek teljesültsége.²⁴ A lélek nem test, viszont test nélkül nem létezik. De nem a test a lélek teljesültsége, hanem fordított a helyzet, a lélek „valamije” a testnek, s éppen emiatt a testben, mégpedig a minőségileg meghatározott testben kell léteznie. Az utóbbi fejtegetés kétségkívül materialista felfogást tükröz. Más helyeken viszont, amikor a filozófus a gondolkodó emberi lelket vizsgálja, akkor ezt nem tekinti a test függvényének, hanem, mint ahogyan azt fennebb is említettük, a szenvedő ésszel szemben a cselekvő ész isteni, örök, és az egyén halálakor a testtől különválva tovább létezik.²⁵

Arra, hogy hogyan, milyen formában létezik tovább ez az „isteni” lélekrész, az arisztotelészi filozófia nem ad konkrét választ. Ellenben szemben a platonista felfogással, a lélekvándorlás minden formája filozófiai szempontból Arisztotelésznél képtelenséget jelent. Mivel a test és a lélek között ilyen szoros a kapcsolat, ez azt jelenti, hogy egy adott lélek csak egy bizonyos test szubsztanciális létformája lehet, csak egy bizonyos testtel alkothat teljes szubsztanciát, és nem vándorolhat testről testre, hogy azokkal egymást követően újra és újra teljes szubsztanciát alkosson.

A lélekvándorlás csak akkor lenne lehetséges, ha a test és a lélek között csak járulékos kapcsolat lenne, olyan, mint amilyen az ember és a ruhája vagy az ember és a lakása között áll fenn. Levethetjük a ruhánkat bármikor, és tetszőleges számú más ruhát ölthetünk, ettől a mivoltunk nem változik meg. Akkor is ugyanazok maradunk, ha más lakásba költözünk. De a test a léleknek nem átmeneti ruhája, és nem átmeneti szállása, amit cserélgethet, változathat.²⁶

²³ Vö. David Ross: *Arisztotelész*. Ford. Steiger Kornél. Bp. 2001. 180–184.

²⁴ „Tehát világos, hogy sem a lélek nem választható el a testtől, sem pedig – ha részekre oszlik – a részei. Nem egyéb ugyanis, mint a test egyes részeinek a teljesültsége. Bár egyes részeit ebben mi sem akadályozza, nem lévén teljesültségei semmiféle testnek. Nem világos továbbá, hogy vajon olyan értelemben teljesültsége-e a testnek a lélek, mint hajós a hajónak. – Nos, nagyjából ezekkel a vonásokkal írjuk le és határozzuk meg a lelket.” Arisztotelész: *A lélek*. = *Lélekképző irások*. Bp. 1988. 413a.

²⁵ Pais István: *i.m.* 452–453.

²⁶ Vö. Arisztotelész: *i.m.*

Összefoglalás

Platón szerint, amikor élő, önmagától mozgó dolgot látunk, amely belülről „föl van szerelve” a működés spontán erejével, akkor bizonyosak lehetünk benne, hogy az a bizonyos erő egy lélek, s mivel szerinte minden lélek isten, így minden élő dologban egy isten lakik. Ilyenek például a nap és a csillagok, amelyeknek örök körforgása a bennük lakozó istenségről tanúskodik. Más szóval, a Filozófus számára a lélek voltaképpen az az alapminta, mely után az ember kialakítja istenfogalmát. Ha nem volna az emberben lélek, akkor hogyan is tudna a test önmagától mozogni? Sőt miként lehetne megmagyarázni az égitestek, a csillagok mozgását, ha nem tulajdonítunk neki valami lélekkfélét. A lélek születése után kilencszer dönt sorsáról, majd visszatér arra a csillagra, amelyről származik, majd kezdődik minden előlről. A barlang hasonlatban azt olvassuk, hogy a testi valóság az árnyak világa. Valódi lényünk ellenben a lélek. A test legfeljebb a lélek képmása, de inkább csak egy levethető nyűg, börtön. Nem földi, hanem égi plánták vagyunk Platón meglátásában.

Arisztotelésznél a mozgás nem a kategóriák fölél rendelt általános fogalom, mint Platónnál. A mozgás mindig feltételez egy mozgó szubjektumot, tehát: nincs mozgás a dolgokon kívül. Az élőlény vagy dolog maga mozog, és ebben a mozgásban a lélek éppúgy részt vesz, mint annak végpontja vagy kiindulópontja. Ezzel szemben Platón azt állítja, hogy a lélek maga a mozgás. Arisztotelész legáltalánosabb lélekmeghatározása, miszerint a lélek a test első teljesültsége, egyetlen végkonklúzióba torkollik: a lélek az elmélkedés tevékenysége, az elmélkedés pedig nem más, mint az önmagunk felé és a teljesültség felé való haladás.²⁷ Arisztotelész újszerű magyarázatot ad a lélek létezésére: Igaz ugyan, hogy minden egyes embernek saját lelke van, de nála a lélek már nem halhatatlan isten, mint Platónnál, hanem a lélek arra ítéltetett, hogy az anyagi, halandó testtel együtt váljon az enyészet martalékává.²⁸ A platóni ideatan szerint van valami általános idea, amelyből minden egyes részese. Arisztotelész ennek a tükörképét állítja: tagadja, hogy bármilyen általános dolog önálló szubsztanciaként létezhetne. Szerinte az általános dolgok az egyediek összességéből alakulnak ki. Ebből az a konklúzió vonható le, hogy az emberi lényegre nem lehet azt mondani, hogy valami általánosból fakad, hanem csakis az ember saját lelkéből. Szemben tehát a materialistákkal, akik azt állítják, hogy a lélek teljesen anyagi természetű, és teljes mértékben a testtől függő, és Platónnal, aki viszont minden lényegét az anyagtalan mennyei szférának, az istenségnek tulajdonít, valamint filozófiájában a lélek egy olyan individuális valóság, amely saját személyiséggel rendelkezik, Arisztotelész azt vallja, hogy a gondolkodás az érzékeléssel való összekapcsolódásból keletkezik, érzékelni meg csak érzékszervek által lehetséges, ezért a szellem a halál után – mivel megszűnik fizikailag érzékelni – már nem individuális létező többé. Arisztotelész józanul és nagyszerű rálátással választja a járható középutat: test és lélek nem szétválasztható, hanem együtt alkotnak szubsztanciális egységet. A lélek nem is anyagi természetű, és – az Arisztotelész által alkotó szellemmel felruházott lélekrésznek köszönhetően – ami a lélek mint egész aktivitásának mindent mozgató elve, nem kötött a fizikai testhez, tehát: halhatatlan.

²⁷ Horváth Péter: *Lélek és szubsztancia az arisztotelészi filozófiában*. Doktori dolgozat, kézirat. Kvár 2012. 158.

²⁸ Étienne Gilson: *Isten és a filozófia*. Bp. 2004. 42–45.

Is there Difference between Sky and Earth? or The Difference between Plato and Aristotle's Philosophy

Keywords: body, soul, immortality, idea, transmigration, material, substance, dualism

Plato did not believe in the senses. For him the sensual, empirical cognition was deceitful and lead astray. He searched for reality, for the secret of existence among the gods, while the physical reality belonged to the world of shadows. However, our true being is the soul. The body is at most the mirror image of the soul, but rather a nuisance, detachable prison. We are not terrestrial but heavenly planted in the insights. In contrast, Aristotle, tireless researcher of the secrets of nature trusts the senses, and seeks for the elements of the knowledge in the ground realities. He gives a novel explanation for the existence of the soul: it is true that every single person has his own soul, but this soul isn't an immortal God, as in Plato, but is destined to rot together with the material and mortal body.